

פרק יב גלגל הצלה

משא ומתן עם הג'וינט

"אהלי יוסף יצחק" במרוקו. מאז, במשך עשרות שנים, התקציב הגדול של הג'וינט כיסה חלק גדול וחשוב מהוצאות מוסדות חב"ד.

את המצב הכלכלי מול פיתוח הפעילות מתאר הרבי באגרתו אל אחד התורמים למוסדות חב"ד [מתורגם מאידיש]:

נפתחו שם [במרוקן] מספר ישיבות, ישיבות קטנות, תלמודי תורה וחדרים לילדים וילדות, ותודה לא-ל הכל הולך בהצלחה רבה, הילדים מאוד מרוצים, לומדים ומצליחים בלימודים. המניעה היחידה להרחיב את

הרבי עודד את הרחבת הפעילות החב"דית במרוקו, והורה לייסד עוד ועוד מוסדות בכל קהילה יהודית ברחבי מרוקו. התנופה האדירה עלתה סכומי עתק, והרבי דאג להזרמת תקציבים מסודרים לצד תרומות קטנות וגדולות מנדיבים שסייעו לחב"ד. כבר מתחילת הדרך הרבי פעל בדרכים רבות, כדי שארגון הג'וינט - ארגון החסד היהודי העולמי - יפרוש את חסותו על מוסדות ופעילות חב"ד במרוקו. המשא ומתן ארך זמן וידע עליות ומורדות, אך בקשת הרבי נענתה בחיוב וארגון הג'וינט החל להזרים סכומים קבועים וגדולים במיוחד, מה שביסס את מוסדות

תלמידי שיעורי ערב בקסאר סוק, שנת תשט"ו

השלוחים הרב מטוסוב והרב פינסון, עם מנהלי הג'וינט

בניו יורק ובצרפת, ואילו הרב שלמה מטוסוב, שליח ובא כח הרבי במרוקו, עמד מול אנשי הג'וינט ששהו בקביעות או ביקרו במרוקו.

ההיכרות של חב"ד עם הג'וינט החלה עוד שנים רבות קודם, כאשר ארגון החסד הכיר באדמו"ר הריי"צ כמנהיג יהדות ברית המועצות, ודרכו העניק תקציבי עתק ליהודים הנדכאים תחת יד הברזל של השלטון הקומוניסטי. בשנים הבאות הג'וינט סייע למוסדות חב"ד באירופה, ותמיכה מיוחדת העניק הארגון לחב"ד בשנות האימה של מלחמת העולם השנייה. בתקופה בה החל המשא ומתן בנושא מרוקו, החל הג'וינט גם לסייע לחסידי חב"ד שברחו מרוסיה ועלו לארץ הקודש או שהו במחנות מעבר באירופה.

האישים החב"דיים עמדו כצוק איתן מול אנשי הג'וינט, וניהלו משא ומתן נמרץ כדי לאשר את

עבודת החינוך כנדרש, היא חיסרון באמצעים כספיים, והכאב גדול עוד יותר, כיון שאמצעי המחיה שם זולים וכמה דולרים לחודש מספיקים כדי להכניס עוד ילד לחינוך כשר¹.

יש לציין, כי מטרת ארגון הג'וינט היא לסייע לקהילות יהודיות הזקוקות לתמיכה חומרית, סיוע לחולים, והגשת סיוע מיוחד לקהילות שנקלעו למצבים כלכליים קשים ואסונות בדוגמת מלחמות ורעידות אדמה, ואילו מוסדות חינוך רשמיים היו מטרה משנית ולא תמיד מועדפת על הג'וינט. למרות זאת, מוסדות חב"ד במרוקו קיבלו את רוב התקציב מהג'וינט, וזאת בזכות בקשות חוזרות ונשנות מהרבי, ובאמצעות הרב בנימין גורודצקי, בא כח הרבי באירופה וצפון אפריקה, שפעל לשם כך

1. אגרות קודש ח"ד אגרת א'נו.

השלוחים הרב מטוסוב (מימין) והרב פינסון (משמאל), מעניקים בגדים מתנת הג'וינט

רצה לסייע אך הפציר שגם התנאים הגשמיים הראויים ולימודי החול ימצאו את מקומם במוסדות חב"ד במרוקו. חב"ד התבצרה בעמדתה, וזאת כדי לשמר את האופי הרוחני וכדי להמשיך ולפעול גם במקומות בהם הסגנון הוא כפרי קלאסי.

לפי הוראות הרבי, הרב שלמה מטוסוב כמנהל כללי של מוסדות חב"ד במרוקו ייצג את כל שלוחי מרוקו מול הג'וינט. כל השלוחים שלחו אליו בקשות, דוחות וכדומה, הוא סידר הכל יחד ומדי חודש בחודשו שלח אותם לג'וינט כשעותק מהדברים נשלח לרבי. במקביל דיווח לרבי על כל הנעשה מול ויחד עם הג'וינט, בין במשא ומתן ושיחות שונות שהתקיימו עם אנשי הג'וינט בקזבלנקה, ובין עם נציגים שהגיעו מארצות הברית וצרפת.

הסיוע, ולאחר מכן במטרה להגדילו להרחיבו וליישמו במוסדות רבים ככל האפשר ברחבי מרוקו, וזאת כיון שהתקציבים הללו היו עבור שלוחי הרבי במרוקו כאוויר לנשימה. הרב מטוסוב שניהל את תקציב הג'וינט במרוקו הריץ מכתבים אל הרבי, אל הרב בנימין גורודצקי ואל פקידי הג'וינט במרוקו ולעיתים מחוצה לה. כך גם הרב גורודצקי ניהל התכתבות ענפה בנושא עם הרב מטוסוב מצד אחד ועם הג'וינט מהצד השני.

בעת הכנת ספר זה היו לעיני העורך מכתבים רבים בנושא מתוך אגרות הרבי, ארכיון מרוקו, ארכיון הג'וינט העולמי ועוד. ההתרשמות העולה מתכתובת זו היא שתנועת חב"ד שאפה כל העת להרחיב את הפעילות ולהתמקד בלימוד רוחני, ואילו הג'וינט

תעשו בכסף הזה עשרה מקומות אבל שיהיה כראוי, ובאופן שאתם עושים בכפר סידי־ראחאל זה לאיבוד לגמרי.

והוסיף בין: הלא כבר אמרתי לרב גורודצקי לפני שנה, שעבודתכם צריכה לעשות במרוקו מאה ליובאוויטשים כמו שצריך, באופן שיהיו מורים טובים ורבנים [...] והסכמתי לו על שבעה מקומות במחוז תפילת (מידלת, ארפוד וכו') אבל מדוע להתפשט כל כך?

והרב מטוסוב במכתבו מספר על תשובתו לאנשי הג'וינט:

מלבד שהלימוד הזה [של בני הכפרים, ללא שיהפכו לרבנים] כשלעצמו גם הוא מביא תועלת וגם מלימודם וחינוכם הם, עמדו להם חכמים גדולים ואנשים במלא מובן המילה, מלבד זה צריכים אנחנו להכין ולעכב התלמידים, בכדי שהמורים שנעמיד יהיה להם את מי ללמד, כי שהמצב הוא שבכל יום ויום פוחתים והולכים ונטמעים עם הגויים, כי לא ימתינו עד שנתקן להם, ואנו לא נוכל להביט על זה בשוויון נפש, ומוכרחים גם כן להתעסק גם כן בכמות אף אם האיכות לא תהיה כל כך טובה מחוסר אמצעים ויכולת...

הרב מטוסוב העלה בפניהם את נושא הארוחות במוסדות שהוקמו בכפרים, ואנשי הג'וינט השיבו כי יתנו ארוחות במקום שיהיה מטבח טוב ונקי, והקמת מטבחים אלו מוטלת על היהודים המקומיים. על זאת השיב הרב מטוסוב כי כיצד אפשר להחליט לא לתת אוכל בזמן שניתן לתת אוכל לא מבושל כמו שנעשה במרקש. כמו כן, לא בכל מקום יש למקומיים כסף, ובמיוחד שיש מהם המסייעים בתשלומי המורים של מוסדות חב"ד וגם עליהם לפרנס את העניים בתוכם.

ההפצרות והבקשות לא הועילו, ולדברי הרב מטוסוב מר בקלמן השיב בחריפות: "אם כן לכו לראבאט למרכז הקהילות ודרשו מהם, אנחנו לא נוכל לעשות

פולמוס הכפרים

נתחיל מבראשית. כבר בחודש טבת תש"י החלו פגישות עם הג'וינט כאמור לעיל, והמשא ומתן התגבר מאז הגיע הרב ליפסקר למרוקו. בחודש ניסן תשי"א הודיע מר יהודה שפירא ממשרד הג'וינט בפריז, כי ארגונו יהיה מוכן להתחיל להזרים תקציב החל מה־1 ביולי 1951 [כ"ז סיון תשי"א]. הרב גורודצקי תמה על כך והבהיר כי מאז פנו עם תכנית לג'וינט בסוף פברואר, סמכו כבר שיקבלו על כך תקציב וזאת על פי ניסיון העבר². בין המסמכים בארכיון הג'וינט יש מסמך מתחילת יולי 1951, ובו דו"ח הוצאות של השלוחים הרב מיכאל ליפסקר והרב שלמה מטוסוב מהחודשים מרץ, אפריל, מאי ויוני. ואולי יש להסיק מכך שהבקשה לאשר תקציב התקבלה בפברואר, ומאז תחילת מרץ, החל לזרום סיוע כספי³. ואכן, מאז קיץ תשי"א החל הג'וינט להזרים תקציב גדול מאוד לפעילות חב"ד במרוקו.

ההתנהלות מול הג'וינט התנהלה במספר ערוצים משולבים: הרב בנימין גורודצקי ניהל את המפגשים, משא ומתן ושתדלנות רבה בקרב בכירי הג'וינט בארצות הברית ובצרפת. במקביל, לג'וינט היו נציגים בקזבלנקה, ועמם הרב מטוסוב היה בקשר רצוף, ואירח אותם לביקורים במוסדות וגם בביתו הפרטי.

בשלהי חורף תשי"ב ביקרו נציגי הג'וינט במרוקו בכפרים יחד עם הרב שלמה מטוסוב, ודיונים מהותיים התפתחו ביניהם אודות סדרי הלימוד והתקציבים. האורחים החשובים, אשר זה מכבר הביעו דעתם כי יש למקד את העבודה בקזבלנקה, הרי שלאחר הביקור בכפרים דעתם התחזקה, ופקידי הג'וינט מר בקלמן ומר ביין אמרו אותה באופן ברור ומוחלט, כפי שדיווח הרב מטוסוב במכתבו מאותם ימים:

בקלמן אמר: אנחנו נותנים לכם מיליון, מדוע אתם מתפשטים בכל מרוקו לעשות חמישים ויותר מקומות,

2. ע"פ ארכיון הג'וינט.

3. ארכיון הג'וינט.

תש"א	תש"ב	תש"ג	תש"ד	תש"ה	תש"ו	תש"ז	תש"ח
12.000	12.000	12.000	12.000	12.000	12.000	6000	מ"ס
—	—	—	4000	4000	4000	—	קס"א
20.000	14.000	14.000	14.000	14.000	8000	—	ד"ר
10.000	—	10.000	10.000	10.000	—	—	ס"א
3.500	—	4.000	4.000	4.000	—	—	א"ב-צ"ד
12.000	—	12.000	12.000	12.000	—	—	מא"ב
5.000	—	10.000	10.000	10.000	—	—	מא"א
—	—	7.000	7.000	3.500	—	—	מא"ג
7000	7.000	2.000	2.000	3.500	—	—	מא"ה
5000	—	—	—	—	—	—	מא"ו
2000	—	—	—	—	—	—	מא"ז
3000	—	—	—	—	—	—	מא"ח
3.500	—	—	—	—	—	—	מא"ט
3.500	—	—	—	—	—	—	מא"י
2500	—	—	—	—	—	—	מא"כ
9.400	—	—	—	—	—	—	מא"ל

תקציב המוסדות בשלהי תשי"א ותחילת תשי"ב, והרשימה הולכת וגודלת

בערים, בעיירות ובכפרים, והעירו את אשר מצאו לנכון, כאשר השלוחים מבהירים כי יצייתו בכל מה שקשור לתנאי מחיה אך סירבו לקבל התערבות בתכני הלימוד.

תקציב מותנה

והנה התרשמות מהצד השני. בארכיון הג'וינט ישנם מסמכים שונים המתארים את בעיית התקציב לכפרים, ובעיקר ישנן תלונות אודות התנאים בהם לומדים התלמידים. הנה מכתב מחודש אלול תשי"ב מאת מר יהודה שפירא, מנהל מחלקת התרבות והחינוך של הג'וינט באירופה, אל הרב בנימין גורודצקי, ובו מתנה את המשך התקציב בהפסקת ייסוד מוסדות חדשים בכפרים. מר שפירא מודיע כי הג'וינט יקציב 2000 דולר לחודש עבור עבודת חב"ד במרוקו בתנאים הבאים: בתקופה האמורה לא יהיה גידול במספר המוסדות מאלו הקיימים כעת; כמו כן, על חב"ד לגייס תקציב שיהווה שני שלישים מול שליש של הג'וינט.

בחדשי הסתיו הקרוב, הג'וינט יתן תקציב בתנאי שיהיו במוסדות סטנדרטים מינימליים של סניטריה, תנאים פיזיים, בריאות התלמידים.

התכניות הללו צריכות להתגבש עד תחילת הסתיו ולא יאוחר מתחילת נובמבר, ובסיום הכנת התכנית הזו היא תהווה בסיס למענקים מהג'וינט. הסיוע מהג'וינט יהיה תלוי לא רק בהתקדמות בתכניות ובתנאים במוסדות, אלא גם בהסכמה הדדית. יש לציין את רצון ליובאוויטש לתרום תרומה לשיפור החינוך הדתי במרוקו ובצורך לתיאום כללי עם הג'וינט בתחומי הבריאות, חינוך ורווחה⁵.

כל העת שוגרו מכתבים ומסרים מגורמים חב"דיים לג'וינט, והנה הגיע חודש נובמבר, בו אמורים

זאת". לדברים החריפים הוסיף מר ביין כי מה יש לנו לעשות בכפר כמו סעטאט, ששם תנאי הלימוד לא מצאו חן בעיניו⁴.

הפולמוס הקטן הזה היה תחילתו של מאבק מתמשך שהעביר על התנהלות חב"ד בכפרי מרוקו. בתקופה הבאה הצדדים התבצרו בעמדותיהם: השלוחים בהכוונת הרבי תבעו באופן ברור את מימון המוסדות בכפרים, אך התנאים בשטח לא היו נאותים מזווית הראייה של אנשי הג'וינט, כיוון שבכפרים המרוחקים הפרימיטיביות שלטה בכל. היו מקומות שכלל לא היה מוסד חינוכי בכל הכפר, והיו כאלו שהיו בהם מוסדות אך התנאים היו שונים מהרגיל במדינות מתוקנות וכך גם המוסדות החדשים נפתחו בליט ברירה במתכונת כפרית, כאשר המורה והתלמידים לבושים בגלביות, התלמידים יושבים בצורת ח' גדולה על שטיח בתוך חדר אפרורי, ולעיתים אף ספרים לא היו להם.

כמובן שהמטרה של חב"ד היתה לדאוג לכל, וכך לאחר שקיבלו את הסכמת יהודי הכפר להקים מוסד חדש, היה צורך לנווט את דעת המחליטים לקבל את השינויים המודרניים במוסד, ובמקביל לשנע ריהוט וספרים לכפרים הנידחים. היו כפרים בהם אכן הצליחו להמיר את הכיתות הכפריות למודרניות, אך בשל רגישות הדברים ארך מבצע ההחלפה זמן רב. בכל מאמצים אלו לא היה די, ובג'וינט היו שראו באור שלילי את ההתרחבות האדירה של חב"ד, מחשש שהדבר מיותר ולבסוף יקרוס מחוסר בכוח אדם, תקציבים או יכולת ארגונית.

בינתיים המשיך משא ומתן בערוצים שונים, ולפי הוראות הרבי המשיך הרב מטוסוב להקים ולפתח את המוסדות בכפרים.

בחודשים הבאים התנהל לאיטו המשא ומתן להגדלת התקציב ולאישור תקציב לכפרים. מפעם לפעם פקדו אנשי הג'וינט במרוקו את מוסדות חב"ד

4. א"מ/2. כ"ב אדר תשי"ב.

5. אתר ארכיון הג'וינט. המכתב מ: 27 באוגוסט 1952 [י' אלול תשי"ב].

השעה צריכה לכך, ולא עת לדבר, ובכן נשתמש במידת הביטחון ונשען על אבינו שבשמים, ואנו תקוה כי גם ברכת כ"ק שליט"א לא תמנע מזה, כי יעזור ויושיע שיסודר הדבר באופן הכי נעלה, ויעלה ויבוא כל הענין ככל הרצוי והדרוש. ואחרי כל זה לא אוכל להגיד דבר ברור כי אחרי שמתקרב הענין [לידה] מיום ליום ומשעה לשעה. ובכן כל זמן שלא עקרתי מפה [עוד לא החל בנסיעות עם אברמוביץ' הנזכר] הרי השעה תוכיח אם לא יפלו איזה שינויים בדבר [דהיינו אולי תהיה כבר הלידה]. ונקוה לה' כי יהיה אתנו על כל צעדינו בעניני הכלל ובענין הפרט.⁶

את הדברים המיוחדים הללו כתב ביום שישי. יממה חלפה, ובבין השמשות, בין שבת למוצאי שבת, נולד הבן במזל טוב. הלידה עברה כשורה והברית אמורה היתה להיות ביום ראשון הבא. עד אז יאלץ הרב מטוסוב לשהות בקזבלנקה, ולמחרת הברית יסע עם מר אברמוביץ' ומר קליינבוים, אף הוא מהג'וינט. אמנם, מכיוון שהאחרון מחויב לנצל זמנו, יסע ביום חמישי לבדו למקנס, שם נמצא הרב מיכאל ליפסקר, וישהה שם עד יום שני בבוקר, אז יצטרף אליו הרב מטוסוב שיגיע לאחר הברית מקזבלנקה, ואז יסעו לכפרים שונים ועד שבת ישובו לקזבלנקה, ולאחר שבת יצאו שוב לאזור העיר מרקש.

בינתיים נציגי הג'וינט הנזכרים ביקרו בישיבה והיו מרוצים מהסדר והניקיון, הראו אכפתיות גם מתוכן הלימודים ומר אברמוביץ' בחן את התלמידים והיה שבע רצון.⁷

ביום ראשון נערכה הברית בביתו של ידיד המוסדות וידיד אישי של הרב מטוסוב - ר' יצחק אלמליח, והתינוק נקרא "יהודה לייב" על שם אביה של מרת פעסאי, המשפיע הרב לייב קרסיק שנפטר מרעב בימי מלחמת העולם השנייה. אל ברית המילה הגיעו מוזמנים רבים ובהם אנשי ועד העיר וכל אנשי הג'וינט, מלבד מר אברמוביץ' ששהה כמתוכנן

להחליט סופית בקשר לתוכנית מול הג'וינט, והג'וינט החליט כי כדי לבדוק באופן בלתי אמצעי את מוסדות חב"ד במרוקו, עליהם לשלוח שליח מיוחד מארצות הברית. המלאכה הוטלה על מר סטנלי אברמוביץ', בכיר בג'וינט, ובחב"ד נערכו לקראת ביקורו. התוכנית היתה שלכל מקום שיסע יתלווה הרב מטוסוב אליו כדי להבהיר לו ולשכנעו בחשיבות המוסדות בכפרים.

יש לציין כי במשך השנים נוצרו קשרי ידידות עמוקים בין מר אברמוביץ' שהיה תלמיד חכם לבין הרב מטוסוב, ידידות אשר גם הניבה פירות רבים בחיזוק פעולות החינוך של חב"ד במרוקו. לימים אף סיפר לפני הרבי ב"יחידות" כי בגלל אישיות וחסידותו של הרב מטוסוב הוא התקרב לחב"ד.

דרמה אנושית

בביקור החשוב הזה השתלבה דרמה אנושית מרטיטה, כאשר בימי הביקור חגגו הרב שלמה ומרת פעסאי מטוסוב את לידת בנם השני. הנה הדברים כפי שהם משתקפים במכתבי הרב מטוסוב לרבי מימים אלו.

יום שישי, כ"ו מרחשון תשי"ג. הרב מטוסוב מדווח לרבי כי מר סטנלי אברמוביץ' מהג'וינט בארצות הברית הגיע היום, וישהה במרוקו מספר שבועות בהם יסע לביקורים במוסדות חב"ד ברחבי מרוקו, אך הרב מטוסוב מציין כי יקשה לו להתלוות לאורח הנכבד:

עיקר הקושי לא נפל כל כך ועדיין במקומו עומד [רעייתו העומדת ללדת ולה עוד תינוק קטן בבית], לעזוב אותה יחידה [לעזוב את רעייתו לבדה] במצב שכזה, על מכירים בלתי מכירים, שבאמת הנני נבון איך יסודר הענין.

אך מכיוון שהיתה הוראה ברורה שעליו לנסוע עם מר אברמוביץ', מבהיר הרב מטוסוב שכמובן יסע:

6. א"מ/1. כ"ו מרחשון תשי"ג.
7. א"מ/1. כ"ט מרחשון תשי"ג.

מצות

הכנסה לבריתו של אברהם אבינו

מתכבדים בזה להזמין את כב' וב"ב להשתתף בשמחתנו
שמחה של מצוה, לרגלי הולדת הבן לסימן טוב ולמזל טוב,
שתתקיים אי"ה ביום ראשון, ה' כסלו 5713 (23 נובמבר 1952)
בביתו של ידידנו האדון הנכבד הגמון מוה"ר יצחק
אלמאליח יצ"ו . ואת מכבדנו נכבד :

ה' שלמה מתוסוב ומשפחתו

אהלי יוסף יצחק ליובאוויטש

בשעה 12 בצהריים

12, Rue Sarah Bernhardt - Casablanca

רוי שרה בירנאר נו' 12 קזבלנקה

ברית מילה בה נטלו חלק מנהלי הג'וינט שהגיעו מחו"ל לביקור מיוחד

עמה מאז הלידה ועד שובו של הרב מטוסוב ממסעו
עם אנשי הג'וינט.

במקנס. בו ביום שנערכה הברית כתב הרב מטוסוב
לרבי ופירט על הברית והסעודה והוסיף:

המסע היה ארוך וכלל ביקורים במקומות רבים.
במהלך המסע החלו הדיונים בין הרב מטוסוב
שהפציר באנשי הג'וינט לתקצב את מוסדות חב"ד
גם בכפרים, לעומת אנשי הג'וינט שלצד המחמאות
הרעיפו ביקורת מסוגים שונים. בתום המסע הרב
מטוסוב כתב לרבי בפרוטרוט על המסע והדיונים
עם הג'וינט, והנה מספר דברים מתוך מכתבו:

כמו שכתבתי כבר אבראמאוויטש נסע על השבת
למקנאס, והוא מחכה עלי ובכן הנני נוסע עכשו
בעזה"ת לשם, ומחר אי"ה ניסע לצפרו ומחוז
תפילאלת, והשי"ת יצליח שיהיה הכל בסדר גמור.
[...] המעתייר לרפואה שלמה בשביל הרך הנימול
יהודה לייב בן פעסאי ובשביל היולדת פעסי' בת
איידלה [...].⁸

חזרנו בזה השבוע מן הדרך וביקרנו באלו המקומות:
צפרו, בולמאן, מידלת, ריש, קסאר סוק, ריסאני,
ארפוד, טינגיר, סקורא, אורזאזא, מאראקש, זאוויא,
סעטאט, [...] מובן שאין כל המקומות שווים וכל אחד
יש לו את עניינו, אבל בכלל הוא [אברמוביץ הנזכר,
טוען] שלקחנו עלינו עבודה יותר מידי, ויתר מכפי
כוחותינו [...] ושחסר שלנו מנגנון להוציא לפועל
ככל המכוון וככל הדרוש, הוא מודה שיש צורך רב

כדי להקל על היולדת לאחר הלידה ובמיוחד כאשר
בעלה יסע למרחקים, הגיעה אליה עוזרת מיוחדת
והיא שרה ליפסקר, בתו של הרב מיכאל ליפסקר
השליח למקנס (היא לימים הרבנית חייקין אשר
לאחר מספר שנים פעלה בשליחות הרבי לצד בעלה
הרב עזריאל באגאדיר, כמסופר להלן). היא היתה

8. א"מ/1. ה' כסלו תשי"ג.

שאינם בעלי ניסיון וגם על הכוחות באמצעים שישנם בידים אינם משתמשים כראוי, ומובן שמדבר עמי ביחוד נידון זה על מקנאס (ובמילא מובן על קזבלנקה ביתר שאת) ואם כי הרמ"ל עובד קשה, אבל מוצא הרבה דברים שאינו שבע רצון מהם, ואחד מהם שנעשה זה כמו ערי מקלט לקבל כל הבא, ובלי הגבלה ומבלי לברר בתחילה אם מוכשר או לא...

ועל הכפרים מובן שהמקום אינו מקום והמלמדים אינם מלמדים... ואינו רואה תועלת... ואף אם יוגדל התקציב אינו רואה באם יש הרבה על מה להחליף ועוד טענות ותואנות שכבר שגורים בפייהם וידועים לנו... אבל [לדעתו] גם מאידך גיסא אין להזניח את הכפרים לגמרי, ועל זה הוא אומר שהגיד לביין שהם מופקרים לגמרי וליובאוויטש לכל הפחות דואגים בשבילם, רק שאין ביכולתם לזה. ועל זה צריך לחשוב הרבה ולמצוא איזה עצה נכונה ולתכנן איזה תוכנית איך לגשם את הדבר בפועל, ובעיקר צריך להביא המורים הצעירים והיותר מוכשרים למקנאס או קזבלנקה על חצי שנה לפחות וללמדם דרכי ההוראה....

וגם על מקנאס וקזבלנקה גופא מוכרח הדבר להעמיד איזה מוסד או שניים שיהיו משוכללים על צד היותר טוב בכדי שיהיו לאות ולמופת מה שליובאוויטש יכולים לעשות, ושהיו מוכשרים בעיני כל הרואים מבחוץ השופטים רק את החיצוניות ואין להם עסק בכמות של הדפי גמרא⁹.

והנה קטעים קצרים מתוך דו"ח המסע של מר אברמוביץ, כפי שהגיש למשרדי הג'וינט:

במסע זה ביקרנו בכפרים רבים, כל הדרך אל היישוב האחרון לפני מדבר סהרה, וכן על פני הרי האטלס בואכה מרקש. בחלק מהכפרים לא ביקרו נציגי משרדנו מעולם. בחלק מכפרים הללו הרב מטוסוב ביקר רק פעם אחת בעבר. ביליתי גם יומיים בשיבת ליובאוויטש במקנס ובחנתי את הילדים בכיתות.

12. א"מ/2. י"ט כסלו תשי"ג

לעבוד בכפרים אבל אינו רואה שזה בכוחותינו, וגם על הישיבות הגדולות הוא מוצא שהמנהלים אינם בעלי ניסיון ושהיה צריך לכל הפחות להעמיד אחת או שתיים לאות ולמופת בשכלולם החיצוני והפנימי ולמעט מספרם רק בתלמידים מוכשרים.

כך הולך הרב מטוסוב ומונה עוד טענות שונות, אך מציין כי יתכן ו... הביקורת הנוקבת אינה אלא הקדמה לקראת אישור התקציב⁹.

בימים הבאים הרב מטוסוב שוחח באריכות עם מר אברמוביץ, אשר למרות הכל התרשם לטובה ממוסדות חב"ד, ולכן הצהיר כי יעשה מה שביכולתו לתקן המצב בנוגע לכפרים, ואף התבטא בפני אחד מאנשי הג'וינט כי הכפרים עזובים ולפחות ליובאוויטש דואגים להם¹⁰.

והנה תיאור הרב מטוסוב בדו"ח מיוחד שחיבר אודות המסע:

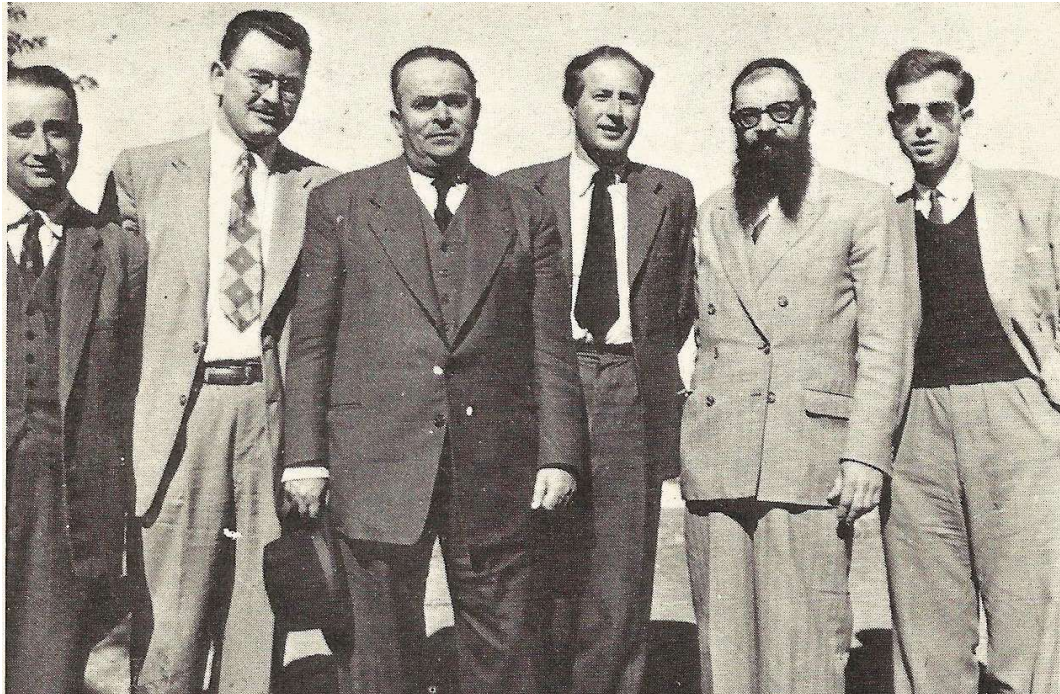
אתמול בערב חזרתי מן הדרך, שהתעכבנו בו מיום ראשון העבר ושינו מעט מכפי שסידרו התוכנית מקודם, והיינו שעברנו על אלה המקומות: צפון, בולמאן, מידלת, ריש, קסאר-סוק, ריסאני, ארפוד, טינגי, אולאד, עאמיר-סרוקא, אורזאזא, מאראקש, והיינו שבת במאראקש, וביום ראשון נסענו לזאוויא סידי ראחאל, דימנא, אלקלעא, בני מעהאלאל, (אלו שלושה כפרים של אוצר התורה) ואחר כך לסעטאט. ובוזה נגמר כל הביקור¹¹.

[...] בשביל לבאר עמדתו [עמדת אברמאויטש] במילים כוללים וקצרים הוא כך: יש בו משני הצדדים, הוא מוצא חסרונות בכל שטחי עבודתו, כי לפי דבריו לקחנו על עצמנו דבר גדול יותר מכפי כוחותינו, ואין לנו מנגנון ועובדים מוכשרים בשביל להוציא אל הפועל כל הצריך, גם על מנהלי הישיבות הוא אומר

9. א"מ/1. י"ז כסלו תשי"ג.

10. א"מ/1. כ"א כסלו תשי"ג.

11. א"מ/2. י"ד כסלו תשי"ג.

נציגי הג'וינט מבקרים במקנס, שני מימין: הרב מיכאל ליפסקר

מצד שני אין שום ארגון אחר שמטפל בכפרים... הנציג של ליובאוויטש מבלה הרבה זמן בנסיעה בין הקהילות קטנות. ולכן, זה היה קל עבורו להקים "חדרים"...

אנשי ליובאוויטש בשיתוף עם חלק קטן אבל קולני של יהודי מרוקו מאמינים שהאליאנס הורסת את הניצוץ האחרון של היהדות בקרב הילדים היהודים. כל הרעות החולות, כל החסרונות בחינוך הדתי היהודי מואשמים על האליאנס. במיוחד חושבים כך היהודים בכפרים [...] לכל הגורמים הללו יש להוסיף גם את רצונו של הרבי מליובאוויטש המנוח בניו יורק שהציע שחסידי ליובאוויטש יעבדו במרוקו. משאלה זו של הרב המנוח הוא הגורם המניע של כל פעילויות ליובאוויטש במרוקו.

הדו"ח של מר אברמוביץ מכיל עמודים רבים, ולבסוף מגיע למסקנות:

בראשית דבריי אני חייב לציין, כי נציגי ליובאוויטש במרוקו עובדים במסירות והקרבה עצמית שאין לה אח ורע בשום ארגון אחר. הרב ליפסקר והרב מטוסוב מקריבים את עצמם ובני משפחותיהם למען אידיאל שאותו הם רוצים לשרת. הרב מטוסוב נוסע בקביעות מעיר לעיר ומכפר לכפר על אוטובוסים מקומיים, ולפעמים גם על חמורים, לבקר את ה"חדרים" שלהם ולנסות לשפר את עבודתם...

ישנן שתי סיבות שגרמו להתפתחות ליובאוויטש באופן נרחב במרוקו. בראש ובראשונה יש צורך אמיתי ורצון עז מצד חלק מהיהודים, במיוחד בכפרים, לספק לילדיהם חינוך דתי מסורתי בכתבי הקודש. צורך זה מורגש הן בקזבלנקה והן בכפרים... אנשי ליובאוויטש מצאו רצון אמיתי ל"חדרים", לרבנים, לחינוך יהודי ודתי גם במקומות שבהם יש בתי ספר של "כל ישראל חברים" (אליאנס) או בתי ספר ישראלים-צרפתיים.

אני מציע את השינויים הבאים:

הכוח, ומאידך היה חשש שלחץ גדול ישבור את הכלים והג'וינט ינתק קשר עם חב"ד. לכן היה ברור שצריך לנהוג עם אנשי הג'וינט בכבוד, וכנהוג ברוח חב"ד - מצד אחד השלוחים בקשו ותבעו בתוקף אך בדיפלומטיות, וכן ננקטו צעדים להראות עד כמה מוצלחים מוסדות חב"ד. מלבד זאת, כנהוג בחב"ד, נעשו פעולות קירוב אישיות עם אנשי הג'וינט. וכך, מנהל הג'וינט במרוקו, מר ביין, שנחשב לאחד הנאבקים בחב"ד, היה אורח של כבוד בהתוועדויות וסעודות חג בבית הרב מטוסוב ובישיבה¹⁴.

על כך נלמד גם מחגיגת בברית המילה הנזכרת לעיל, שנערכה כאשר המאבק עם הג'וינט היה בעיצומו. לסעודת הברית שהתקיימה בבית ידיד חב"ד ר' יצחק אלמליח מנכבדי הקהילה בקזבלנקה, הוזמנו אנשי הג'וינט ועוד אישים, כשעל כך דיווח הרב מטוסוב לרבי:

ת"ל הכנסנו היום את בננו הנולד לנו לבריתו של א"א ע"ה. קראנו את שמו יהודה לייב על שם אביה. הברית מילה והסעודה נערכו בביתו של מר ר' יצחק אלמליח נ"י, השתתפו כל אנשי הג'וינט, מר ביין וקליינבוים ופינק ולייפער ועוד. וגם מר פרץ מועד העיר ועוד ועוד.

על כך השיבו הרבי:

נעם לי לקרות במכתבו שבביתו הכל שלום ובסדר, וכן במכ' הקודם מאופן סידור הברית מילה והסעודה, וידוע מרז"ל גדולה לגימיה שמקרבת וכו'¹⁵.

הרבי פונה לרב יונג

למרות הכל, הג'וינט שאף לסיים את התקציב לכפרים, ולאחר כל הפניות והבקשות נראה היה כי הנושא הגיע למבוי סתום. כל ההשתדלויות נתקלו

¹⁴. אמ/3. חורף תשי"ג ועוד.
¹⁵. א"מ/14. כ"ב כסלו תשי"ג.

(1) בישיבת קזבלנקה ובישיבת מקנס יש ביחד 165 תלמידים. הבחורים הללו הגיעו מכפרים מכל רחבי מרוקו. לא כולם מתאימים ללמוד בישיבה. לא כולם יישארו זמן רב בישיבה. ליובאוויטש צריכה לאחד את שני הישיבות. זה יחסוך הוצאות וישלב עובדי הוראה, ויבטל את המורים הלא מתאימים.

(2) לבחור את התלמידים המתאימים ולדחות את האחרים. בלהט שלהם, ליובאוויטש הפכו את המוסדות למתחמי מקלט עבור תלמידים נודדים, לא־רצויים ומיותרים. האוסף המגוון ביותר של תלמידים נמצא בישיבות. כל תלמיד צריך להיבחן לפני הקבלה לברר אם הוא מתאים לישיבה או לא. יש להפחית את מספר הסטודנטים בכדי להתאים לתקציב.

(3) לסדר תכנית בישיבות בכדי להדריך את התלמיד אל מטרה ברורה, אם זה שחיטה, רבנות, הוראה או כל מקצוע אחר. הנער המרוקאי מתחתן בגיל עשרים. לפני גיל זה הוא חייב להיות מוכן לדאוג לעצמו.

(4) לסדר, בשילוב אורט, הכשרה מקצועית עבור אותם סטודנטים שאינם יכולים או לא יהפכו למנהיגים דתיים. חשוב לא להוביל את התלמידים אל סמטה ללא מוצא.

כאן ממשיך ומונה עוד מספר שינויים, ומבהיר שרק באמצעות השינויים יהיה כדאי לג'וינט לממן את חב"ד¹³.

לנהוג בכבוד

המאבק לקבלת תקציבים מהג'וינט היה מורכב עד מאוד. מצד אחד היה להיאבק בכל דרך ובכל

¹³. ע"פ ארכיון הג'וינט.

הרב יונג מהג'וינט עם אדמו"רי חב"ד. מימין לשמאל: הרב אליהו יונג, הרבי מליובאוויטש, אדמו"ר הריי"צ, הרב שמריהו גורארי' (חתן אדמו"ר הריי"צ), ב'דינר' שנערך בניו יורק, לטובת ישיבת תומכי תמימים

שנים עמד לימין אדמו"רי חב"ד שפנו אליו בנושאים רבים ומגוונים, החל מהקמת מקוואות בארצות הברית, ועד סיוע בהצלת אדמו"ר הריי"צ וחסידיו חב"ד בשואה וסיוע במשלוח מצות ועזר לפסח ליהודי ברית המועצות. לא בכדי זכה ד"ר יונג לשבת ב"דינר" של "תומכי תמימים" לצד רבותינו¹⁶.

בתשובות לא חיוביות והמשא ומתן בנושא היה לוטה בערפל. בשלב מסוים הרבי עצמו פנה לידיד חב"ד בג'וינט - הרב אליהו יונג, ויתכן שהוא שיישר את ההדורים.

מי הוא הרב יונג?

אל הרב יונג פנה הרבי כאשר כלו כל הקיצין והיה נראה שהנה עוד זמן קצר ותקציב הג'וינט לכפרי מרוקו יפסק, והפעילות הענפה בעשרות כפרים עלולה להיפסק חלילה.

האגרת נכתבה על ידי המזכיר הרב ניסן מינדל כפי שהוכתבה לו על ידי הרבי, והרבי הוסיף עליה בכתב יד קודשו. האגרת עצמה אינה כיום בדינו, אך להלן

16. קורות חייו נסקרו בבית משיח גיליון 895. גילוי נאות: עורך הספר קרוב משפחה רחוק של הרב יונג, אך לא הכירו אישית.

הרב ד"ר אליהו יונג כיהן כרב הג'ואיש סנטר - המרכז היהודי במנהטן, וכיו"ר הועדה העולמית של הג'וינט לתרבות ודת, ובתפקיד זה סייע לקהילות ויהודים פרטיים בכל רחבי תבל. הרב יונג היה איש אשכולות שנדיר למצוא כדוגמתו. מחד גיסא היה תלמיד חכם מופלג, נואם נערץ ואת מאמריו רבים בלעו בשקיקה, ומאידך גיסא כיהן בתפקידים בכירים בארגון הג'וינט ובארגונים ותנועות יהודיות. במשך עשרות שנים פעל למען הרמת קרן התורה בכל רחבי תבל, לצד סיוע גשמי ופעולות הצלה בימי השואה. עשרות

נוסח הטייטה כפי שכתב הרב מינדל על פי דברי הרבי, ועל נוסח זה הרבי תיקן והגיה:

ב"ה

הרב ד"ר אליהו יאנג

ניו יורק

הרב יאנג היקר!

הייתי מרוצה מכך שלמנהל משרדנו בפאריס, הרב בנימין גורודצקי, היתה ההזדמנות להיוועד עמך לפני שובו לאירופה. משיב רצון, אם כי לא מפתיע, היה לשמוע על הענין הלבבי שגילית בכל שלב של עבודתנו, ורצונך הכנה לקדם את המטרה הזאת. בהכירי את הערצתך לעבודתו של מורי וחמי ז"ל, הנני בטוח שתמשיך גם עתה ולהבא עוד יותר לתמוך בעבודתו ובמוסדותיו.

זה למעלה מ־30 שנה שליובאוויטש נהנתה מתמיכתו ואמונו המלא של הג'וינט, עוד משנות ה־20 המוקדמות ברוסיה ובהמשך באירופה, ועכשיו זה התפשט גם לצפון אפריקה וארץ הקודש. הן אם העזרה נדרשה עבור יישובים חקלאיים או הכשרה מקצועית, או לתמיכה ברבנים שנעקרו ממקומם, והן אם העזרה נדרשה לצרכי מוסדות דת, חינוך ותרבות - שירות ציבורי שהתחיל לפני מאתיים שנה על ידי מייסד חב"ד, שהפך את זה לחלק בלתי נפרד של התנועה, הג'וינט תמיד היה מוכן ומזומן לתמוך בליובאוויטש בעבודה המסורה (מתוך מסירות נפש) למען הקהילה היהודית.

שיתוף הפעולה של הג'וינט עם ליובאוויטש הוכיח את עצמו לבעל ערך פרקטי רב לכל הצדדים, הג'וינט, ליובאוויטש ולכל לראש למקבלי ההטבה; הפליטים במשך זמן מסעם ולאחרי התיישבותם, מוסדות החינוך והתלמידים וכללות הקהילות.

אני בטוח בכך, שאתה באופן אישי בתור יו"ר ועדת התרבות של הג'וינט, עמיתך, והנהגת הג'וינט תמשיכו להתייחס למדיניות של שיתוף פעולה בין הג'וינט לליובאוויטש בתור כורח עצמי וחיוני של החיים היהודיים.

לאור האמור לעיל, היה זה די מפתיע, שעלתה על דעתם של חלק מחברי ההנהלה של הג'וינט להגביל את העבודה החינוכית של ליובאוויטש במרוקו לערים הגדולות, ולוותר על למעלה מ־60 כפרים היכן שהיינו מוכרחים על ידי המצב בחינוך ובתלמוד תורה בכלל ועל ידי הצעקה הנפשית של בני ישראל שם לייסד שם על כל פנים מינימום של בתי ספר, אשר מתעסק הנני, קשה להשיג האמצעים על קיומם, במשך כמה וכמה חודשים שפסקו העזר על זה, נוסף על האמצעים...

הנני בטוח שגישה כזו יכולה להיות רק מתוך הכרח זמני בלבד, כי הדבר אינו תואם עם המדיניות שהג'וינט ניהל בעקביות במשך השנים ביחס לליובאוויטש.

מיותר לומר כי הצורך בעבודה חינוכית בכפרים ובאזורים החקלאיים של מרוקו, נחוץ לא פחות מאשר זה שקיים בערים הגדולות. אני מקווה בכנות שהחלטה זו תתוקן בהקדם הכי אפשרי.

[...]

הנני בטוח שכל שיתון משקל לתפקידך והשפעתך בתור יו"ר ועדת התרבות, תעשה את כל התלוי בך לטפח את שיתוף הפעולה בין הג'וינט לליובאוויטש, שסיפק שירות גדול שכזה עבור עם ישראל¹⁷.

במהלך המשא ומתן שהלך ונמשך, הרב יונג יחד עם עוד בכירים בג'וינט החליטו לבקר במרוקו, כדי למצוא פשרה שתשקם את היחסים בין הג'וינט וחב"ד. אנשי חב"ד תלו תקוות ברב יונג, אך כדי להבהיר לו את המצב לאשורו, הרב בנימין גורודצקי נפגש עמו ושמע ממנו כי יבקר בכל מוסדות חב"ד. תוך כדי שיחה הרב יונג סיפר כי הוא מתעניין בספרי חכמי הספרדים, ואת הדברים הללו העביר הרב גורודצקי לרב מטוסוב¹⁸.

ביקור אנשי הג'וינט ובהם הרב יונג החל בחודש אדר תשט"ו בביקור מוסדות חב"ד בקזבלנקה, והרב יונג הביע את שביעות רצונו ממצב המוסדות ובקיאיות

17. צילום טיוטת המכתב עם התיקונים של הרבי, מתוך כפר חב"ד גיליון 1561.

18. א"מ/3. ט"ז אדר תשט"ו.

בברית המועצות, בשנות ה'נ', כיהן כמנהל הג'וינט באזבקיסטן¹⁹.

הרב מטוסוב ראה את בואו של ר' ישראל שיף כתקווה טובה, שכן כבר בביקורו הראשון במוסדות חב"ד הראה נכונות לסייע בכל, ואף הציע שיגיע באופן תדיר ויעזור בתחומים שונים. גם בביקורים הבאים הבהיר כי הוא יעמוד לצד חב"ד²⁰.

איש הג'וינט החביב זכור היטב עד היום לבנו בכורו של הרב מטוסוב, הרב יוסף יצחק מטוסוב: "בעיניי כילד ראיתי ידידות אמת בינו לבין אבא. הוא היה מגיע אלינו הביתה באורח תדיר ועשה רבות כדי לסייע לחב"ד. כעבור שנים רבות פגשתי באירוע ושוחחנו בידידות על בית אבא"²¹.

ר' ישראל שיף היה אכן מתווך מצוין בין חב"ד ובין הג'וינט, אך זמנו במרוקו תם בעת עצמאות מרוקו, אז גורשו ממנה אזרחי ישראל ובהם ר' ישראל שיף שנאלץ במהלך קיץ תשט"ז לסיים את תפקידו לאחר שנה בלבד, ולהמשיך בפעילות בג'וינט במקומות אחרים בעולם²².

הרבי הוא הקובע

מיד לאחר שר' ישראל שיף עזב התגלעו שוב מחלוקות בעניינים דתיים ותוכן הלימודים. נציגי הג'וינט ביקשו מהרב מטוסוב שיחליט דברים במקום, בלי לדווח ולבקש רשות "למעלה", אך הוא השיב בשלילה ואמר שהוא חייב לדווח "למעלה", והבהיר: "ליובאוויטש תשמור על עצמאותה ודעת כ"ק אד"ש היא המכרעת בכל דבר, ובפירוש הותנה בזמן סידור ניהול החשבונות שזהו הגדר ולא יוסיפו להכנס בעניינים הרוחניים, והנה עכשיו מתגלה

התלמידים בחומר הנלמד. בתקופה בה שהה בקזבלנקה הגיע הרב מטוסוב לבית המלון בו שהה, הביא לו מספרי חכמי הספרדים ובהמשך שוחח עמו בארבע עיניים על הבעיות והחיכוכים שנוצרו עם אנשי הג'וינט במרוקו. הרב יונג שכבר ידע על כך, השיב כי כבר הגה פתרון - להביא איש ג'וינט דתי שיעבוד בקביעות בקזבלנקה.

בתקופה הבאה התבררו פרטים לגבי הנציג הדתי שינהל את מחלקת החינוך של הג'וינט במרוקו, הוא הרב ישראל שיף שעד לא מכבר היה נציג הג'וינט באירן והשתייך לחוגי ה'מזרחי'. שלוחי הרבי במרוקו קיוו כי בחסדי ה', בואו של הרב שיף יצמיח שיתוף פעולה טוב יותר עם הג'וינט. באותם ימים, בניין חדש של הישיבה בקזבלנקה היה בתהליכי שיפוצים, ונציג הג'וינט ביקר במקום והודיע שיתנו תקציב הולם לבניין החדש ואף הודיע כי כאשר תיערך פתיחה פומבית לישיבה הג'וינט ישתתף באירוע, ואף יעניק למאתיים תלמידי הישיבה בגדים חדשים. הביקור כנראה עודד את אנשי הג'וינט במרוקו ללכת לטובת חב"ד, ובשל כך גם ההכרה בישיבה באגאדיר, נושא שהיה במחלוקת באותה תקופה, החלה להיראות באופן חיובי.

זמן קצר לאחר הביקור ואחר שהתוצאות החלו כבר להגיע, נסע הרב מטוסוב לרבי והגיש לרבי סקירה על מצב המוסדות במרוקו והצליח לשמחתו להביא בשורות טובות - אודות ר' ישראל שיף שימונה לנציג הג'וינט במרוקו, על בניין הישיבה לו הג'וינט מסייע ועל המוסדות ההולכים ומתפתחים בקזבלנקה וברחבי מרוקו.

בימי הפסח תשט"ו שהה הרב מטוסוב אצל הרבי. זמן קצר לאחר שובו הגיע ר' ישראל שיף לקזבלנקה והיחסים בין הג'וינט וחב"ד השתפרו לאין ערוך. ר' ישראל עבד לאורך שנים בג'וינט במרוקו ובמקומות אחרים, ולימים זכה להתקבל ל"יחידות" אצל הרבי ולספר על פועלו למען יהודים ברחבי העולם. כעבור שנים רבות, לאחר נפילת השלטון הקומוניסטי

19. א"מ/2. כ"ב אדר, כ"ז אדר, ז' אייר תשט"ו. א"מ/10. ניסן תשט"ו - סקירה. אגב, בתקופת היותו באזבקיסטן שהה בה עורך הספר בשליחות ונוכח לראות מקרוב כיצד ר' ישראל מסייע לחב"ד.

20. א"מ/2. ד', י"א סיון, ו' תמוז תשט"ו.

21. ראיון, הרב יוסף יצחק מטוסוב, כ"ד אדר ב' תשע"ו.

22. א"מ/1. ו' תמוז תשט"ז. א"מ/2. ג' תמוז תשט"ז.

השליח הרב שלום איידלמן קובע נחרצות, כי לולי הג'וינט לא היתה יכולה חב"ד לעמוד בנטל הכלכלי, ומבהיר כי היחס לחב"ד מצד הג'וינט היה מצוין בדרך כלל. עוד הוא מציין כי בדירוג תקציב הג'וינט בין המדינות בעולם, הרי שלארץ הקודש ניתן כל השנים התקציב הגדול ביותר, ובמקום השני היתה מרוקו²⁴.

במשך השנים היו עוד ממנהלי הג'וינט במרוקו שתמכו בכל מאודם בפעילות חב"ד, וגם עמם הרב מטוסוב פיתח קשרי ידידות מצוינים. על מנהלים אלו נמנים מר לסקוב שהוקיר את ההולכים בדרך התורה והמצוות, ומר עפשטיין שהיה בעצמו שומר מצוות ועוד.

שהחשש היה אמיתי". לכך הוסיף כי הנה באליאנס הג'וינט אינו מתערב בנושאים פנימיים²³.

עמדותיו הנחרצות של הרב מטוסוב, ומאידך שאיפתו להיטיב עם יהודי מרוקו בגשמיות וברוחניות, גרמו לאנשי הג'וינט להמשיך ולסייע במשך השנים. עם הזמן הגיעו ההבנות והעבודה עם הג'וינט נכנסה לשגרה, בה ארגון החסד פורש את חסותו על מוסדות חב"ד במרוקו. כפי שסיפר הרב מטוסוב, ארגון הג'וינט מימן בדרך כלל שבעים אחוז מהוצאות חב"ד במרוקו.

24. ראיון, הרב שלום איידלמן, כ' מנחם אב תשע"ה.

23. א"מ/2. ט"ו שבט תשי"ז.